

5. Абраменко Ю. Публічні послуги та їх роль у забезпеченні якості управління / Ю. Абраменко // Публічне адміністрування : теорія та практика : електронний збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 2 (6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11auyuzu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11auyuzu.pdf)
6. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 32. – Ст. 409.
7. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.
8. Сороко В. Надання державних послуг як функція державного управління / В. Сороко, Н. Ходорівська // Вісник державної служби. – 2007. – № 3. – С. 17–28.
9. Адміністративні послуги – нова якість держави // Пріоритети. Центр політико-правових реформ. – 2003. – № 6 (12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.centre@pravo.org.ua>.
10. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні : Монографія / І. Б. Коліушко. – К. : Факт, 2002. – 260 с.
11. Ківалов С. В. Основні напрямки реформування адміністративного права / С. В. Ківалов // Актуальні проблеми держави і права : Збірник наукових праць. – Вип. 19. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – С. 3–8.
12. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Ін-Юре, 2002. – 668 с.

УДК 342.922

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ ТА УЧАСТІ АДВОКАТІВ У ДАНОМУ ПРОЦЕСІ

Лукацька Л.Г.,

старший викладач кафедри цивільного права та процесу

Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

У статті визначається сутність та правова природа адміністративного процесу, а також здійснюється дослідження історичного шляху виникнення та розвитку української адвокатури як особливого правового інституту.

Ключові слова: адміністративний процес, адвокатура, адміністративна юстиція.

Lukatska L.G. / ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕССА И УЧАСТИЯ В НЕМ АДВОКАТОВ / Украинский государственный университет финансов и международной торговли, Украина

В статье раскрывается сущность и правовая природа административного процесса, а также осуществляется исследование возникновения и развития украинской адвокатуры как особенного правового института.

Ключевые слова: административный процесс, адвокатура, административная юстиция.

Lukatska L.G. / HISTORICAL FEATURES OF THE EMERGENCE OF ADMINISTRATIVE PROCESS AND THE PARTICIPATION OF LAWYERS IN IT / Ukrainian State University of Finance and International Trade, Ukraine

The article defines the essence and legal nature of administrative process and conducts the research of the historical emergence and development of the Ukrainian advocacy as a special legal institution.

The Institute of Advocacy has passed a long and difficult way of its formation and development in Ukraine. Therefore, the author has examined the historical way of the emergence and development of the Ukrainian Advocacy since it was formed and was enshrined as a special legal institution.

In the terms of the rule of law the participation of the lawyer in the administrative process acquire special urgency. The author revealed the essence and legal nature of the administrative process and made an analysis of the concept of «administrative process» in the broad and narrow sense and concluded that the participation of a lawyer in the administrative proceedings so far remains problematic.

Key words: administrative process, advocacy, administrative justice.

Вступ. У даний час адміністративний процес як реальне правове явище зайняв своє місце серед багатьох галузей вітчизняного права. Однак погляди на його сутність і правову природу не завжди були однакові. Час і зміни у житті нашої держави показали певну неспроможність деяких поглядів на адміністративний процес, інші до цього часу можуть слугувати теоретичною базою для подальшої оптимізації і вдосконалення нормативного регулювання в цій сфері [1, с. 5].

Постановка завдання. Завдання статті – розкрити історичні особливості виникнення адміністративного процесу та участі адвокатів у цьому процесі

Результати дослідження. Наука адміністративного права як у царській Росії, так і після революції 1917 року складалася з адміністративно-правових інститутів. Вона виникла і розвивалась під безпосереднім впливом західноєвропейської літератури. Перші з російських поліцейств Ю. Крижанич і І. Посошков були прибічниками примусового державного втручання [2, с. 35].

Як писав В.В. Ивановський, «ці ідеї були узгоджені з умовами державного життя у Росії в 17 і 18 ст.» [2, с. 37].

Адміністративне право кінця 19 століття включало в себе вчення про сукупність юридичних норм, що визначають діяльність адміністративних органів. Однак централь-

ними у системі науки адміністративного права залишались питання про організацію адміністративних установ у сфері внутрішнього управління, їхню природу, форми устрою, відносини. Наука адміністративного права включала в себе адміністративну юстицію як особливу форму вирішення колізій, що виникають у процесі адміністративної діяльності [2, с. 40].

Адміністративно-правові спори у дореволюційній Росії другої половини 19ст. розглядалися спеціально створеними органами – змішаними губернськими присутствами [3, с. 1], до складу яких входили чиновники і представники дворянського, земського і міського самоуправління. Ці органи функціонували не регулярно, оскільки були відсутні процесуальні підстави. Змішане губернське присутство вважалось першою інстанцією, яке розглядало спори у селянських, земських, міських справах, справи про податки, військову чи дорожню повинність, про незаконне затримання, про порушення поліцейських постанов та інші. Другою інстанцією виступав перший департамент Сенату, який не був за своєю суттю судовим органом, однак розглядав певні справи, у деяких випадках навіть без їх первісного розгляду у присутствіях. Таким чином, у царській Росії не існувало демократичного правового інституту,

який би забезпечував притягнення до відповідальності чиновників у судовому порядку за їхні незаконні дії під час виконання службових повноважень.

У спеціальній літературі того часу обговорювались питання про сутність, значення, правові форми й організацію адміністративної юстиції. Однією з головних функцій адміністративної юстиції вважалось направлення у спеціальний орган адміністративного позову з метою оскарження адміністративного акта. При цьому існували різні погляди щодо поняття адміністративної юстиції.

Такі вчені, як І.Т. Тарасов, В.В. Івановський, вважали адміністративною юстицією безпосередньо адміністративні органи, які діяли поряд із судами. Представники даної доктрини припускали, що для розгляду адміністративних спорів необхідно створювати в органах управління, тобто у самій адміністрації, особливі адміністративно-судові колегії (вони називались також адміністративними судами) [3, с. 2].

Представники іншої доктрини, такі як А.І. Єлістратов, М.Д. Загряцков, С.Є. Десницький, пропонували надати функції адміністративної юстиції виключно судам, загальним чи адміністративним, і встановити контроль суду за законністю здійснення органами управління своїх повноважень.

Такого ж погляду дотримувався у своїх працях В.А. Рязановський, який писав, що будь-яке питання про право цивільне, публічне чи кримінальне підлягає веденню загальних судів [4, с. 37].

При цьому він не виключав створення у загальних судах особливих відділень чи департаментів у адміністративних справах, які існували б разом із кримінальними та цивільними. Він доводив, що принцип поділу влади взагалі не вимагає залишення адміністративної юстиції в руках адміністрації, оскільки в силу цього принципу адміністративна юстиція повинна бути передана судовим установам [4, с. 38]; законність адміністративної влади забезпечується такими правовими засобами, як адміністративна скарга, відомчий нагляд, парламентський і судовий контроль [4, с. 39].

Такі вчені, як А.Д. Градовський, В.Ф. Дерюжинський, М.І. Лазаревський, М.І. Коркунов, С.П. Покровський пропонували вважати адміністративною юстицією лише спеціально створені адміністративні суди, до складу яких поруч із професійними суддями входили б і підконтрольні суду спеціалісти в галузі державного управління й управлінської діяльності.

Викладене свідчить про те, що у царській Росії існувало багато різноманітних підходів, поглядів, думок щодо формування моделі адміністративної юстиції.

На початку радянського періоду наука адміністративного права стала формуватися у міру виникнення «радянського» державного управління й адміністративного права як галузі права, що регулює управлінські відносини. Адміністративне право як наукова галузь була фактично ліквідована в кінці 20-х, коли встановилась диктатура марксистсько-ленінської ідеології, яка підмінила перевірені часом демократичні інститути правового регулювання суспільних відносин командно-партійним впливом [2, с. 43].

Що стосується фактичного змісту законодавства перших років радянської влади в галузі адміністративної юстиції, то слід зазначити існування адміністративного позову. На жаль, дія його була обмежена, а сам адміністративний позов застосовувався лише у сфері аграрних відносин. У подальшому з'являлись пропозиції щодо ролі судів у розгляді скарг на неправомірні дії органів державного управління та посадових осіб. Так, Інститут радянського права запропонував створити Верховний Адміністративний суд, обласні і губернські адміністративні суди з метою «захисту революційної законності, забезпечення правильного і узгодженого функціонування державних установ і захисту прав громадян» [3, с. 9].

Суди повинні були розглядати адміністративні позови радянських установ, союзних об'єднань та окремих громадян, які пред'являлись до державних установ щодо скасування незаконних управлінських актів.

Однак пропозиція щодо створення адміністративного суду залишилась нереалізованою, оскільки розгляд скарг на неправомірні дії чиновників покладался на адміністративні органи.

Адміністративно-командна система не допускала створення судових гарантій відповідальності держави перед своїми громадянами. Лише наприкінці 40-х років робились спроби кодифікації законодавства про судоустрій і судочинство. Це призвело до практичного виділення у структурі цивільно-процесуального законодавства певної категорії справ, під час розгляду яких суд здійснював контроль за діями і рішеннями органів управління і посадових осіб.

У 50-ті роки вчені висловлювали ідею про необхідність подальшого розширення судового порядку розгляду скарг у житлових, земельних, фінансових і інших правовідносинах. Ц.Я. Ямпольська зазначала, що чим більше буде шляхів усунення беззаконня у сфері управління, тим демократичнішою стане сама система оскарження [5, с. 220].

У період 70-90 рр. вчені обґрунтовують необхідність розширення судового захисту в галузі державного управління. Так, кількість адміністративно-правових спорів, які розглядаються судом, повинна бути збільшена, а розгляд скарг у адміністративних органах необхідно внести у рамки адміністративного процесу, що здійснюється органами з розгляду і вирішення скарг [6, с. 63].

Суди, перевіряючи законність і обґрунтованість правових актів та дій державних службовців, теоретично вже давно мали право на відміну адміністративних актів чи на зобов'язання органів державного управління правильно виконувати відповідні юридично значимі дії [7, с. 13].

Тобто вчені розглядали судовий контроль за актами адміністрації як «функціонування адміністративної юстиції» [6, с. 31, 65]. Саме право судів на розгляд адміністративних справ є закріпленням законності в діяльності органів управління.

Передбачалось відносити всі справи, які містять спір про адміністративне право, до категорії справ, що впливають з адміністративно-правових відносин, і об'єднати їх у спеціальному розділі цивільного процесуального кодексу [8, с. 123]. Для становлення адміністративної юстиції в СРСР важливим нормативним актом став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 21 червня 1961 р. «О дальнішому обмеженні примененія штрафів, налагаемых в административном порядке», який надавав громадянам право оскаржити до суду постанови про накладення на них штрафів [3, с. 21].

Також були прийняті у 80 рр. Основи законодавства СРСР і союзних республік про адміністративні правопорушення, а потім і КпАП УРСР. Ці законодавчі акти закріпили право громадян оскаржувати до суду постанови про адміністративні стягнення і встановили порядок направи скарг до суду.

Конституція УРСР 1978 року передбачала можливість судового оскарження дій посадових осіб, що перевищили свої повноваження. У рамках цивільного процесу суд міг здійснити деякі контрольні функції щодо окремих управлінських рішень. Однак конституційні норми про судові оскарження дій посадових осіб залишились процесуально неврегульованими, оскільки не був прийнятий закон, який би визначав певну процедуру розгляду спорів громадян з органами державного управління та їх посадовими особами.

У цивільному процесі ці адміністративні справи були віднесені до особливого провадження, яке називалось «Провадження по справах, що виникають з адміністративно-правових відносин».

З першим радянським Законом від 30 червня 1987 р. «О порядке обжалования в суд неправомерных действий

должностных лиц, которые ущемляют права граждан» юрисдикція суду поширювалась тільки на діяльність посадових осіб. Обов'язковою підставою для звернення до суду став розгляд скарги вищою управлінською інстанцією. Протягом деякого часу законодавець забезпечив особі право на безпосереднє звернення до суду шляхом введення альтернативної підвідомчості, до того ж уперше встановив можливість касаційного оскарження судових рішень. Однак Закон допускав оскарження лише одноособових дій посадових осіб, що виключало можливість оскарження дій та рішень державних органів.

Другий Закон СРСР «О порядке обжалования в суд неправомерных действий должностных лиц, которые ущемляют права граждан» від 2 листопада 1989 року надав можливість оскарження до суду рішень органів управління та при цьому залишив положення про оскарження громадянами індивідуальних актів. Згідно з Постановою Верховної Ради України вказаний Закон діяв на території України після проголошення незалежності і припинив свою дію лише у 1994 році [9].

Прийняття Декларації про державний суверенітет України і Акта проголошення незалежності України обумовило необхідність проведення судово-правової реформи.

Декларація про державний суверенітет України проголосила розмежування законодавчої, виконавчої і судової влади найважливішим принципом існування України як правової держави. Судова влада здійснюється тільки судом і на основі закону. Усі органи, які виконували деякі судові функції, скасовуються.

Згідно з Концепцією судово-правової реформи в Україні запроваджувалось адміністративне судочинство, метою якого є розгляд спорів між громадянином і органами державного управління. Планувалось на рівні району ввести адміністративних суддів, які б організаційно входили до складу районних (міських) чи міжрайонних судів; в обласних судах створити судові колегії в адміністративних справах як суди першої та апеляційної інстанції. У Верховному Суді України повинна діяти колегія в адміністративних справах як суд апеляційної та касаційної інстанції. У ході судової реформи суди в адміністративних справах виділяються в окрему систему [10].

З прийняттям Законів України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 № 3018-III [11] та «Про судоустрій і статус суддів» [12] систему судів загальної юрисдикції становлять: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди.

Суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак [12, ст. 9].

Цими Законами кожному гарантувалось право на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав. Для забезпечення надання правової допомоги при вирішенні справ у судах в Україні діє адвокатура.

Інститут адвокатури в Україні пройшов тривалий і складний шлях свого становлення й розвитку [13, с. 33]. Тому історичний шлях виникнення та розвитку української адвокатури слід розглядати з того часу, коли вона організаційно оформилась і законодавчо була закріплена як особливий правовий інститут.

У часи Київської Русі українське судочинство характеризувалось суцільним пануванням звичаєвого права та

повною його перевагою над писаним законом, праця захисника у судах мала характер громадського, товариського, а не професійного заняття. Професійна адвокатура в Україні сформувалась в період польсько-литовської доби [14, с. 3].

Литовський Статут передбачав, що прокуратор у суді може виступати як представником сторони, так і її помічником. Прокуратор повинен був подати судді засвідчений письмовий документ на право представляти інтереси сторони. Якщо ж сторона була присутня в суді, то вона лише усно підтверджувала це [14, с. 4].

Межі повноважень захисника за нормами Литовського Статуту визначалися змістом доручення на ведення справи. Таке доручення називали «лист поручений», інколи – «прокурація». Доручення обов'язково писалось власноручно довірителем і скріплювалось печаткою [13, с. 36].

Оскільки Литовський Статут не міг знайти повного застосування в Україні, то розпочалась праця над кодифікацією українського права, в результаті чого був підготовлений проект кодексу українського права під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ», який застосовувався на практиці у судовій системі України до половини 19-го століття.

Саме в цьому кодексі вперше в історії українського законодавства замість «прокуратора» вживається «адвокат» – у власному значенні слова [13, с. 37]. «Права» також уперше передбачають обов'язок реєстрації професійних адвокатів у судах, де вони виявляють бажання працювати, та обов'язок приносити присягу [14, с. 5].

Законом від 14 травня 1832 р. було створено інститут присяжних стряпчих, оскільки до судової реформи 1864 р. в Росії роль адвокатів виконували ходоки у справах, так звані стряпчі. Ці люди не мали не лише юридичної, а й навіть загальної освіти. У зв'язку із цим створення інституту присяжних стряпчих – це спроба впорядкувати діяльність судових представників.

19 жовтня 1865 року було прийнято «Положення про введення в дію Судових Статутів» [13, с. 39]. Згідно з Положенням адвокати поділялись на присяжних повірених і приватних повірених. Саме присяжні повірені в подальшому організували свою діяльність на засадах самоврядування. Присяжні повірені могли брати на себе представництво в цивільних та кримінальних справах, що розглядались в окрузі, до якого вони були приписані [13, с. 40].

Що стосується приватних повірених, то ними могли бути громадяни, що досягли 18-ти років, за винятком жінок, здали іспит в окружному суді або судовій палаті та отримали свідцтво на право ведення судових справ. У зв'язку із цим приватні повірені могли брати участь лише в тих судах, до яких вони були приписані.

Після Жовтневої Революції 1917 року в Україні була проведена реорганізація судової системи, однак інститут присяжних і приватних повірених залишився без змін до січня 1918 року. Із цього періоду і до 1919 року захисниками в суді і на досудовому слідстві мали право бути всі громадяни, які досягли 18-ти років.

Після затвердження Тимчасового положення про народні суди і революційні трибунали УРСР створюються колегії правозаступників. 2 жовтня 1922 року Центральний Виконавчий Комітет України затвердив Положення про адвокатуру Української РСР. Відповідно до цього Положення були створені губернські колегії захисників у кримінальних і цивільних справах.

Під час другої світової війни всі справи про злочини стосовно порушення громадського порядку та державної безпеки розглядались військовими трибуналами у прискореному порядку без прокурора і без адвоката.

Після прийняття Верховною Радою УРСР Закону про судоустрій Української РСР 28 грудня 1960 року затверджуються новий Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси УРСР. Слід зазначити, що

КПК значно розширив права захисника, оскільки адвокат допускався до участі в розгляді будь-якої кримінальної справи з моменту оголошення обвинуваченому про закінчення попереднього слідства й пред'явлення йому всіх матеріалів справи для ознайомлення. Також збільшилася кількість випадків обов'язкової участі захисника в розгляді справ у суді, а з 1972 року захисник мав право брати участь у будь-якій справі з моменту пред'явлення обвинувачення, якщо про це винесено прокурором постанову.

У 80-х роках приймаються нові Основи законодавства СРСР і союзних республік про судоустрій, які розширюють права та можливості адвоката, але тільки у кримінальному процесі.

Так, ст. 14 Основ гарантувала підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист, яке забезпечувалося шляхом участі захисника з моменту затримання, арешту чи пред'явлення обвинувачення [13, с. 48].

19 грудня 1992 року Верховна Рада України приймає Закон України «Про адвокатуру», яким, за словами І.Ю. Гловацького, «фактично підвела певний підсумок законодавчого оформлення інституту адвокатури в кінці ХХ ст.».

5 липня 2012 року був прийнятий Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який визначив правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні.

Викладене вище свідчить, що у даний час адміністративний процес як правове явище зайняв своє місце серед багатьох галузей права. Однак погляди на його сутність та правову природу не завжди були однозначними. Так, поняття «адміністративний процес» в адміністративно-правовій науці прийнято було розглядати в широкому і вузькому розумінні [15, с. 183].

Такі вчені і теоретики, як О.М. Якуба, Г.І. Петров, А.П. Коренев, В.Д. Сорокін, Д.М. Бахрах, В.І. Новосьолов, В.М. Манохин, В.М. Горшенев, Р.С. Павловський та інші розуміли адміністративний процес у широкому сенсі. Інша група вчених розглядала адміністративний процес у вузькому сенсі, пов'язуючи його тільки з розглядом адміністративних справ (Н.Г. Салищева, В.С. Тадевосян, А.П. Клошниченко, М.І. Пискотин, А.В. Самойленко [1, с. 6]). У широкому розумінні адміністративний процес – це встановлений законом порядок розгляду і вирішення індивідуально-конкретних справ, що виникають у сфері державного управління, судами (загальної юрисдикції чи спеціально створеними) або спеціально уповноваженими на те органами (посадовими особами). У вузькому розумінні адміністративний процес розглядається як провадження в справах про адміністративні правопорушення і застосування до правопорушників адміністративних стягнень [15, с. 183].

Висновок. В умовах побудови правової держави особливої актуальності набувають питання участі адвоката в адміністративному процесі. Однак, як свідчить викладене, його участь в адміністративному процесі до цього часу залишається проблематичною.

Відповідно до ст. 268 КпАП України особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право користуватися юридичною допомогою адвоката тільки під час розгляду справи. Тобто участь адвоката в адміністративно-юрисдикційному процесі обмежена часом.

У зв'язку із цим вважаю, що адвокат повинен мати реальну можливість здійснювати свої повноваження з моменту адміністративного затримання і до закінчення виконання постанови про притягнення до адміністративної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А. М. Административный процесс : учебник / А.М. Бандурка, Н.М. Тищенко. – Харьков: Изд-во НУВД, 2001. – 353 с.
2. Стариков Ю.Н. Административное право : в 2 ч. / Ю.Н. Стариков. – Ч.1: История. Наука. Предмет. Нормы. – Воронеж : из-во Воронежского государственного университета, 1998. – 392 с.
3. Стариков Ю.Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы / Ю.Н. Стариков. – М. : Изд. НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. – 304 с.
4. Рязановский В.А. Единство процесса / В.А. Рязановский. – М. : изд. Городец, 1996.
5. Ямпольская Ц.Я. Вопросы советского государственного права / Ц.Я. Ямпольская. – Изд. АН СССР, 1959. – 274 с.
6. Чечот Д.М. Административная юстиция: Теоретические проблемы / Д.М. Чечот. – Л. : ЛГУ, 1973. – 134 с.
7. Николаева Л.А. Судебный надзор за законностью в советском государственном управлении / Л.А. Николаева. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1973. – 64 с.
8. Салищева Н.Г. Гражданин и административная юрисдикция в СССР / Н.Г. Салищева. – М. : Наука, 1970. – 164 с.
9. Белоусов Ю.В. Развитие судебной формы защиты прав военнослужащих на Украине [Электронный ресурс] / Ю.В. Белоусов // Военное право. – 2005. – Режим доступа : <http://www.voennoepravo.ru/node/353/>
10. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.
11. Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.
12. Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
13. Гловацький І.Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посібник / І.Ю. Гловацький. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
14. Варфоломеева Т.В. Історія адвокатури України / [Т.В. Варфоломеева, О.Д. Святоцький, В.С. Кульчицький, З.М. Багринівський та ін.] ; редкол.: В.В.Медведчук (голова) та ін. – 2-ге вид. – К. : «СДМ_Студіо», 2002. – 286 с. – (Серія «Адвокатура України»).
15. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / [Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гаращук та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – Харків : Право, 2001. – 528 с.